

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Čo prezradí zrezaný strom (1. časť)

LUBICA DVORNICKÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The article deals with words used in Slovak dialects to describe the internal structures of wood visible on a cross-section of a tree trunk. It points out the connections between the names of the calendar year (*rok, leto*) and the names of the annual growth of the trunk (*roky, letá, rokoviny*). Also interesting are the words used in Slovak dialects, which refer to the darker layer of lignified cells (*jadro*) and the non-lignified cells that differ in colour and shape (*stržeň*). We are presenting a part of previously unpublished material obtained during research for the Atlas of the Slovak Language, specifically the question focused on the name for the “fleshy centre of a tree trunk (*stržeň*)”. In this section, we concentrate on words that are semantically related to its central position.

Keywords: Slovak dialects, Atlas of the Slovak Language, wood structures visible on a cross-section of a tree trunk

Oddávna mali ľudia k stromom zvláštnu úctu. Nosievali im dary, šepkali do ich dutín svoje túžby a tajomstvá. Slovania vo svojich mýtoch usidlili celý panteón do koruny stromu. „Bohovia sa zabávajú v korune božského duba, obrovského stromiska. Jeho korene tvoria rudné žily v útrobach pramatky Zeme, kmeň má neviditeľný, hoci sa týči ako obrovský stĺp v strede posvätného dubového hája, a preto nevieme, kde presne rastie“ (Hudec,

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí 4. V príspevku sa uvádzajú názvy slovenských obcí a ich okresov v súlade s koncepciou Slovníka slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

2019, s. 20). Niektoré stromy, napríklad ten známy javor, boli zakliatou devou. V tomto príspevku však nebudeme načúvať hovoreným a spievaným slovám zakliatych duší, zamlčaným tajomstvám (ani tým o oslích ušiach). Nebude nám drevo nôtiť:

*Neni som ja drevo, drevo javorovô,
ale som ja dievča z mesta richtárovo.*

Nebude sa ani posmievat': *Kráľ Midas má oslie uši!* Spomínate si na starú grécku báj, v ktorej kráľovi Midasovi za trest narástli oslie uši? Akokoľvek sa to pokúšal utajiť, tajomstvo zašepkané do zeme, z ktorej vyrástol strom, napokon hudobný nástroj rozniesol do sveta.

Nazrieme však do tajomstiev slovnej zásoby, ktorou sa v slovenských nárečiach pomenúvajú štruktúry dreva viditeľné na kmeni zrezaného stromu. A spoznáme aj dušu a srdce stromov.

1. Na zrezaní strome vidno roki

Stromy rastú po celý svoj život. Rastú do výšky a aj ich kmeňu každoročne pribudne jedna vrstva hmoty. Kmeň stromu slúži okrem iného aj ako opora koruny. Preto stromy potrebujú vyvažovať rast koruny primeraným spevňovaním kmeňa. Po zrúbaní alebo spílení stromu sa nášmu oku odhalí prierez kmeňa a na ňom veľmi spoľahlivý archívny záznam, v ktorom vie dendrochronológ čítať ako v otvorenej knihe. Dokáže z nej určiť nielen vek konkrétneho stromu, no aj jeho životné podmienky. Odhalí, či mal strom v jednotlivom roku dostatok či nedostatok vody a živín, či zažil požiare, výbuchy sopiek, veľké zimy alebo vojny. No dávno predtým, ako sa objavila dendrochronológia, ľudia vedeli, čo tie sústredné kruhy na priečnom priereze kmeňa drevín značia. Ako to vieme? Nuž priamo z ich pomenovaní v slovenských nárečiach a vlastne aj v slovenskom spisovnom jazyku. Niektoré z týchto pomenovaní sú zhodné alebo úzko súvisia s označovaním časového úseku či obdobia, ktoré trvá 365 dní alebo 12 mesiacov, teda jedného kalendárneho roku. V slovenských nárečiach sa v tomto význame používajú synonymne slová *rok* a *leto*.

Hodno ešte pripomenúť, že *ročné kruhy* alebo *letokruhy* sa tvoria v mierom klimatickom pásme, kde sa striedajú ročné obdobia. Vtedy sa na jar a v lete tvoria v kmeni bunky takzvaného prvotného či jarného dreva, ktoré sú väčšie a svetlejšie, keďže nimi prúdi veľké množstvo vody. Od leta až

do konca vegetačného obdobia sa tvorí takzvané druhotné či letné drevo, bunky sa zmenšujú a ich steny hrubnú. Tieto dva druhy buniek sa farebne odlišujú a tvoria charakteristické kruhy, ako ich poznáme z prepíleného kmeňa stromu. V tropickom podnebí je rast možný počas celého roku, preto sa letokruhy nevytvárajú alebo sú iba nevýrazné (porov. Kremer, 1984, s. 278 – 279).

Svoje úskalia a špecifiká má nielen určovanie veku stromov podľa letokruhov (to by sme sa museli popasovať s otázkami o falošných, čiastočných aj chýbajúcich letokruhoch), ale aj určovanie rôznych časových úsekov. Slovo *rok* je vo význame 12 mesiacov trvajúceho časového obdobia v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej aj HSSJ²) doložené od 16. storočia: *to sme dokonali meczy sebau, že do roka mam gemu* (pánu Jiríkovi) *čzekaty* (Očová 1582); *misto piva dava se krčmarovi na každý rok ječmene 50 luken* (Orava 1625). V osemnástom storočí mohli ženy obvinené z bosoráctva dostať otázku: *kolko tomu rokou, gako si striga?* (Krupina 1741). Doložené je aj lexikalizované spojenie *Nový rok*, čiže 1. január: *na den Nowiho roku gest obiceg mladim sinkom diwkam hodit, wssakze poctiwe* (Ilava 1640)

Heslo *rok* spracované v Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) má tiež ako prvý význam „obdobie trvajúce obyč. 365 dní al. 12 mesiacov“, za bodkočiarkou upozorňuje aj na blízky významový odtienok „isté časové obdobie vyznačujúce sa pevným začiatkom a koncom, sezóna“. Je to celoslovensky používané slovo, dalo by sa povedať, v dobrom aj v zlom. Či už si žena spomínala, že *po svadbe o ťižďeň muž mi šou gu vojsku a buu tam za pouđruha roka* (Závadka nad Hronom, o. Brezno), alebo *to už bolo na eno päď rokou po vojne* (Veľký Lom, o. Modrý Kameň). Komusi v Gemeri *roki se tehá to pravo* (Honce, o. Rožňava) a na severe západného Slovenska, keď *začali zvoňit'* (vo veľkonočnom období), *zme bežali na potok umívať sa, abi zme boli celý rok čerství* (Dubnica nad Váhom, o. Ilava). Na východnom Slovensku zachytili aj také proroctvo, že *pridze veľike trapeňe a štiri roki trimadz budze* (Michaľany nad Torysou, o. Sabinov). Či tak bolo, to nevie-

² Za každou exemplifikáciou v HSSJ sa uvádza skratka prameňa a rok zápisu. Keďže skratky by si vyžadovali dodatočný zoznam vysvetliviek, v príspevku ponechávame na orientáciu iba časový údaj. Ak sa ako identifikátor uvádza stolica alebo lokalita, z ktorej doklad pochádza, ponechávame aj tento údaj.

me, ale ak ste počuli, že *robit mi rok pastira* (Brezina, o. Trebišov), nuž také vyjadrenie bolo isté a ľahko sa dalo overiť.

Slovo *rok* je v nárečiach bohato zastúpené v ustálených a frazeologických spojeniach aj v ďalších významoch. Z hľadiska nášho príspevku je však dôležitý práve tento význam.

V etymologických slovníkoch sa dozvedáme, že toto slovo pochádza z praslovanského **rek-ti*, teda „rieť“ (porov. Králik, 2015, s. 509; Machek, 1957, s. 421). Znamenalo „čo je (vy)riecknuté“ (...) z toho ‚vyriecknutá, dohodnutá lehota (v právnom konaní)‘ (...) neskôr zúžené na 12 mesiacov“ (Králik, 2015, s. 509).

Slovo *leto* súčasné slovníky, či už ide o Krátky slovník slovenského jazyka, alebo o Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ), spracúvajú vo význame jedného zo štyroch ročných období v miernom pásme. V Slovníku slovenského jazyka, ktorého šesť zväzkov vychádzalo v rokoch 1959 – 1968, sa slovo *leto* uvádza aj ako ľudový výraz vo význame „rok“. A v tomto význame je doložené aj v HSSJ od 15. storočia spolu s lexikalizovaným spojením *Nové leto* vo význame „Nový rok“: *nedele pred Nowim letem* (1730).

Spojenie *nové leto* je zachytené aj v SSN v hesle *leto* v obciach Kuchyňa (o. Malacky), Slovenský Grob (o. Modra) a Červeník (o. Hlohovec); v hesle *nový* ako *novuo leto* (Mošovce, o. Martin). Pomenúva sa ním „zelená pestro ozdobená halúzka al. stromček, ktorá bola súčasťou jarných obradových obchôdzok“. V SSN je pri hesle *leto* ako prvý celoslovensky doložený význam „ročné obdobie nasledujúce po jari (21. 6. – 22. 9.)“ s bohatým zastúpením lexikalizovaných a frazeologických spojení. Druhý význam „kalendárny rok, 365 dní“ je zriedkavejší a slovo *leto* sa v ňom vyskytuje obyčajne v množnom čísle, za čo iste môže to, že sa často spája s číslovkami: *Sed'end'esiad lied mala, eš'e sa mladá zdala* (Devičie, o. Krupina); *Tri letá sem súžiu pri koňoch* (Rozbehy, o. Senica); *Priébehom niekoľkih liéd viho-rela skoro celá slamenná d'ed'ina* (Veľká Maňa, o. Vrábľa). A bolo jedno, či sa niečo konalo alebo dialo *letom-zimu* (Dlhé Pole, o. Bytča), v *le'e-v zime* (Detva, o. Zvolen) alebo *zima-leto* (Buglovce, o. Levoča), vždy to trvalo rovnako dlho – po celý rok.

V Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (ďalej SESS) sa uvádza, že slovo *leto* (praslovansky **lěto*) je bez jednoznačného výkladu. „Zaujímavý je predpoklad, že... pôvodným významom mohlo byť ‚pol-

ročné obdobie‘ (v časoch, keď sa ešte nerozlišovali štyri ročné obdobia). Význam ‚rok‘ (...) vznikol posunom ‚počet liet‘ > ‚počet rokov‘“ (Králik, 2015, s. 324).

Uviedli sme príklady so slovami *rok* a *leto* vo význame „kalendárny rok, 365 dní“, lebo nám poskytujú potrebný kontext k pomenovaniu označujúcim letokruhy.

Ako sa vraví na okolí Trnavy – *roki, to sú boki* (Nižnanský, 1988, s. 418). V tejto frazéme sa myslí na to, že s vekom človeku pribúda sadla. Nuž ale, ako sa už neraz potvrdilo, jestvujú paralely medzi človekom a stromom. A slovo *rok* sa zvyčajne v množnom čísle používa aj na označenie ročného prírastku kmeňa stromu. *Roki* poznali nielen v Lamači (o. Bratislava) či Hornej Marikovej (o. Považská Bystrica). Na východnom Slovensku, tu konkrétne v severnom Šariši, tiež *na zrezaní strome vidno roki* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). V Pukanci (o. Levice) boli známi majstri, ktorí z dreva vyrábali nielen súčiastky vozov, náradí a iných potrebných vecí v hospodárstve, no boli aj vynikajúci a skúsení v zhotovovaní nábytku. A platilo u nich, že *roke v dreve sa ňesmeli prepíleť pozdĺž*. Veď ako inak. Drevo, ktoré bolo prepílené pozdĺžne cez letokruhy, bolo nadháňané a *nadháňanuo drevo sa ľahko zlomí f ton mieste, gďe je nadohnatuo* (Pukanec, o. Levice). Letokruhy na priereze stromu vytvárajú takzvanú kresbu. Majstri od dreva vravia, že pri vodorovnom reze *z našich drieu najkrajšie krezbi má dup, oreh a čerešňa* (Pukanec, o. Levice).

V Papradne (o. Považská Bystrica) sa zistilo na pomenovanie ročného prírastku kmeňa slovo *rokovina*, súvisiace so slovom *rok*, takže tam *podľa rokovín najľepšieť ziscíš, jako ból strom starí*.

Aj slovo *leto* sa pri označení ročného prírastku kmeňa používa zväčša v množnom čísle. V tomto význame ho v slovenských nárečiach máme doložené zo západného Slovenska: *leto* (Malacky); *letá* (Stupava, o. Bratislava; Bošáca, o. Trenčín).

Slovo *letokruh* nebolo v materiáloch nárečového oddelenia zaznamenané. *Letorast* je v spisovnom jazyku aj v našich nárečiach známy ako „mladý výhonok drevín (za jedno vegetačné obdobie)“, teda v podstate je to „ročný výhonok drevín“. V HSSJ je zaznamenaný od 19. storočia. Etymológovia predpokladajú, že „pôvodne išlo zrejme o označenie prírastku, ktorý vyrástol na strome za jeden rok, odtiaľ aj význam ‚výhonok, vetvička ap.“ (Králik, 2015, s. 324).

Niektorí vidia na priereze kmeňa kruhy a iný zasa pruhy. V Stupave (o. Bratislava) sa pre vrstvu dreva, ktorá vyrástla za jeden rok, teda letokruh, zistilo a už ako zastarané používa pomenovanie *prúh*, zvyčajne tiež v množnom čísle – *prúhi*.

2. Tajomstvá skryté v dreve. Bel' – živé bunky stromu

Roky, rokoviny, letá alebo pruhy – to veru nie je všetko, čo na zrezanom kmeni môžeme uvidieť. Samozrejme, že mnohé závisí od druhu dreviny. Bledšia vrstva dreva pod kôrou rozvádzajúca vodu a živiny sa nazýva *bel'*, resp. *bel* v nárečiach bez spoluhlásky *l'*. Aj na Záhorí má *drevo jadro a bjel* (Brodské, o. Skalica). Nuž a po spílení stromu *bel' sa musela povitínať, lebo to bolo krochkuo drevo* (Pukanec, o. Levice). A v Pukanci naozaj vedeli čosi o dreve a práci s ním.

Na oficiálnej webovej stránke obce Pukanec je uverejnený aj prehľadne spracovaný článok *Časy cechov a remesiel*, ktorý pripravil slovenský folklorista a etnológ Peter Klinko (2003). Dočítame sa v ňom o vývine remeselníckej výroby v Pukanci od jej počiatkov. „Z hlásenia Kráľovskej miestodržiteľskej rade v roku 1847 sa dozvedáme, že v meste pracuje 347 majstrov remeselníkov, spolu s tovarišmi ich je 473. Z toho 86 čižmárov, 74 garbiarov, 45 hrnčiarov, 28 kolárov, 16 grznárov, 15 krajčirov, 14 tesárov, 13 tkáčov, 12 debnárov, 10 kováčov, 8 murárov, 7 klobučníkov, 3 nemeckí garbiari, 2 nemeckí krajčiri, 2 farbiari, 2 stolári, 1 šuster, 1 gombikár, 1 kotlár, 1 zámočník, 1 povrazník, 1 sklenár, 1 fajkár, 1 pekár a 1 mäsiar. Spolu to bolo 25 remesiel združených v jedenástich cechoch (Klinko, 2003). Aj z týchto informácií vidíme, že 28 kolárov, 14 tesári, 12 debnári a 2 stolári už tvorili značný počet (56) majstrov pracujúcich s drevom. A práve tieto remeslá pretrvali najdlhšie: „Len málokteré remeslá pretrvali až do našich čias. Boli to drevospracujúce remeslá: tesári, debnári a kolári, no tých v päťdesiatych rokoch vytlačil nástup motorových vozidiel a traktorov“ (Klinko, 2003). Na slová pukanských majstrov sa teda môžeme spoľahnúť.

Krochké, teda mäkké drevo malo aj svoje výhody, lebo *s krochkin drevon sa ľachko robí* (Pukanec, o. Levice), na druhej strane sa takéto krehké drevo ľahko drobí a láme. Svedčia o tom aj nasledujúce doklady: *Staruo drevo je uš krochkuo* (Liptovské Behárovce, o. Liptovský Mikuláš). Táto vedomosť je doložená aj v HSSJ z 18. storočia. Vtedy takisto *bel stromowy* alebo, inak

povedané, *dreweny bel* odstraňovali: *kúru nebo bel obhupugem z drewa*. Pre niektoré druhy stromov je bel'ové drevo typické. Napríklad *cer má mnoho bele* (Bošáca, o. Trenčín). Slovo *bel'* sa vyskytuje v mužskom i ženskom rode.

3. Tajomstvá skryté v dreve. Jadro a stržeň – duša stromu

Keď si predstavíme priečny rez kmeňa, v jeho strede je buď farebne odlišená tmavšia vrstva zdrevnatených buniek – *jadro*, alebo sa v strede ročných kruhov nachádza farebne aj tvarovo odlišený *stržeň*, ktorý je mäkkší, zvyčajne ho tvoria nezdvretané bunky.

Rozdiely v jadre kmeňa stromov sú kritériom na rozdelenie drevín podľa vnútornej štruktúry dreva. Bezjadrové dreviny môžu byť bel'ové (napr. breza previsnutá, jelša lepkavá, hrab obyčajný, javor horský, topoľ osikový) alebo sú to dreviny s bel'ou a vyzretým drevom (napr. smrek obyčajný, jedľa biela, buk lesný, javor poľný, lipa malolistá, lipa veľkolistá). Takzvané jadrové dreviny majú bel' a jadro (napr. borovica lesná, dub zimný, dub letný, agát biely, orech kráľovský, topoľ čierny), niektoré k tomu ešte aj vrstvu vyzretého dreva (napr. jaseň štíhly, brest horský, vrbu). Nuž a niektoré dreviny majú nepravé jadro (buk lesný, javor horský, breza previsnutá, breza biela). Tieto informácie sme čerpali aj z webovej stránky Atlas drevín.sk (www.atlasdrevin.sk).

Jadro stromu má na rozdiel od bele najtvrdšie a najvyzretejšie drevo, preto je *doska z jadra trvanlivejšia* (Pukanec, o. Levice). Doska pochádzajúca zo strednej časti kmeňa sa preto volala *jádristá doska* (Rozbehy, o. Senica). Aj o človeku, ktorý je zdravý a silný, sa povie, že je *dobrého jadra* (Bošáca, o. Trenčín).

Jadrové drevo je tmavšie sfarbené. Aj to je dôvod, že sa na jeho označenie zaznamenalo lexikalizované spojenie *čierná duša*: *Čerešnovi potpní g má čiernú dušu* (Dolná Súča, o. Trenčín). V gemerských nárečiach sa stredová časť kmeňa stromov volá *červeň*. Slovo môže byť ženského i mužského rodu. Vravelo sa, že *zdraví strom má veľé šervení* (Sirk, o. Revúca). O pevnosti a trvanlivosti jadra stromu svedčí aj vyjadrenie, že *duboví šerven dlúho vitríme aj vo vode* (Roštár, o. Rožňava).

Pre štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ 4) sa zisťovali odpovede na otázku, ako sa pomenúva „dužinatý stred kmeňa (stržeň)“. Na pracovnej mape je zachytených takmer 50 pomenovaní s mnohými fone-

tickými, morfológickými a slovotvornými variantmi. Pre veľkú diferencovanosť získaných odpovedí nebola mapa do lexikálneho zväzku zaradená. Dôvodom mohlo byť aj to, že pri nespracovanom dotazníkovom materiáli vždy stojíme pred problémom, či daná odpoveď je vierohodná alebo ide o nepochopenie otázky pri terénnom výskume. Sprostredkujeme časť tohto materiálu s vedomím, že na viacerých miestach bude potrebné na isté pochybnosti upozorniť.

V opise slovnej zásoby v štúdií *Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia* je jasne odlišené *jádro* „stred kmeňa“ a *duša* „riedky stred bazy (na pukál, na strekáč)“ (Nižnanský, 1988, s. 404). Podobne je to aj v záhorských nárečiach. Nuž ale na juhu stredného Slovenska sa niekto vyjadril: *Stržen, to je tvrdó u duba* (Ozdín, o. Lučenec). Z oblasti topoľčianskych nárečí je v kartotéke SSN doklad: *Pílime, pílime, ale ten stržleň ňi a ňi prepílit* (Ludanice, o. Topoľčany). Na časti slovenského územia má teda slovo *stržeň* potvrdený význam tvrdej stredovej časti stromu.

V HSSJ sa ako prvý pri hesle *stržeň* spracúva význam „stredná časť rastlinných osí, vnútorná výplň byle al. kmeňa rastlín“. V dokladoch sa dočítame aj to, že *pod nj (kôrou) gest w stromjch drewo a w krowinách žilowatina, w obogjch pak y prostred gádro neb stržen se nalezá* (1798).

Materiál zozbieraný pre ASJ 4 je rôznorodý a zaujímavý. Najrozšírenejším pomenovaním pre dužinatý stred kmeňa je *stržeň*, ktoré sa používa v rôznych fonetických variantoch vo všetkých slovenských makroareáloch a je aj botanickým názvom pre „jadro rastlinnej osi“. Podoba *stržen* je typická pre nárečia, ktoré nemajú vo svojom systéme spoluhlásku *ň*. V tých južnostredoslovenských nárečiach, kde sa *-n*, *-ň* na konci slova mení na *-m*, je v nominatíve a akuzatíve podoba *stržem* (v nepriamych pádoch je už však *-ň-*). Doklady s touto podobou sa získali v obciach Dolné Rykynčice (o. Krupina), Zombor (o. Modrý Kameň), Ľuboreč (o. Lučenec). Ako sa tento mäkký stržeň odstraňoval z bazy, nám ukazuje nasledujúci doklad z kartotéky SSN: *Ak popadli d'ekäde po jarkáh biedzu, vistružlikali z nej ženám cievke na tkaňa. Na to im bou zapotrebe aj ňeboštok, s tem vivrtali voka stržem z biedze* (Čelovce, o. Modrý Kameň). Fonetický variant *stržleň* sme už uviedli. Bol zaznamenaný aj pri výskume pre ASJ 4 v obci Ludanice (o. Topoľčany), hoci tu sa význam mäkkej časti kmeňa vetným dokladom nepotvrdil.

Na východnom Slovensku je podoba slova *stržeň* najviac foneticky diferencovaná, čo vyplýva už z toho, že nárečia východného Slovenska nemajú slabičné *r*, *l*. Najrozšírenejšie doložené podoby *steržeň*, *stiržeň*, *strižeň* potvrdzuje v Slovníku šarišských nárečí F. Buffa, kde *strom ma f štretku stiržeň* (Buffa, 2004, s. 259).

V materiáli získanom výskumom podľa dotazníka sú zväčša iba jednoslovné doklady, no občas explorátori zapísali i vetičku alebo vysvetlivku. Doklad z Gemera, v ktorom informátor vraví, že *sterzien ma smerek* (Rejdová, o. Rožňava), je zaujímavý aj z hľadiska významu slova a rozlišovania/nerozlišovania všetkých skutočností. Smrek je podľa triedenia drevín na základe vnútornej štruktúry dreva bezjadrová drevina s belou a vyzretým drevom, preto ťažko možno túto odpoveď považovať za výstižnú vzhľadom na kladenú otázku. Odpovedí vyvolávajúcich pochybnosti je v tomto materiáli viac. Informátori mali praktické skúsenosti a nepotrebovali triediť dreviny podľa vnútornej štruktúry dreva, ale podľa úplne iných kritérií.

V SESS sa z hesla *stržeň* dozvedáme, že toto slovo, ktoré má viaceré významy – „prostriedok (vredu, rastlinnej osi ap.); (zo zeme trčiaci) koreň, kmeň“ – je v písomných dokladoch zaznamenané od 17. storočia, no bolo to slovo pravdepodobne známe už v praslovančine. Je odvodené od slova **strǣz* s významovým vývinom „stred (rieky)” > „stred, prostriedok“ (stred vredu) > „stred, jadro rastlinnej osi“ (stred stromu) > „koreň, kmeň“ (Králík, 2015, s. 563).

So slovom *stržeň* úzko súvisí slovo *dreň*. V materiáli získanom pre ASJ 4 je slovo v podobe *dreň* zaznamenané v obciach Rajec (o. Žilina), Detva (o. Zvolen) a v podobe *dren* v Beluši (o. Ilava). Vo východošarišskej obci Bystré (o. Gíraltovce) ho poznajú v podobe *driň*. Túto podobu i nárečový typ potvrdzuje aj F. Buffa v Slovníku šarišských nárečí (2004, s. 63). Predpokladá sa, že slovo vzniklo podľa českého *dřeň*, ktoré sa interpretuje ako pôvodné **zdřeň* zo staršieho *střeň* < *stržeň* s významom „jadro, dreň“ (Králík, 2015, s. 133).

Sémanticky so slovom *stržeň* s významom „stred, jadro rastlinnej osi“ súvisí aj nasledujúca skupina pomenovaní. Slovo *stred* (Dulovce, o. Hurbanovo) z juhozápadoslovenskej nárečovej oblasti má jednotlivý výskyt. V tejto obci slovo *stržeň* vyložili ako „uschnutú haluz bez listov“. Pomenovanie *striedka* vo variantnej podobe *srietka* (Rakytovce, o. Banská Bystrica; Dolné

Rykynčice, o. Krupina; Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota) a *strieda* (Povrazník, o. Banská Bystrica) s fonetickými variantmi *sriedza* (Breziny, o. Zvolen) a *srieda* (Jasenie, o. Brezno; Horné Mladonice, o. Krupina; Žakýl, o. Banská Štiavnica; Hrušov, o. Šahy) boli, ako vidno, zaznamenané v oblasti niekoľkých južnostredoslovenských nárečí. Pre gemerské a východoslovenské nárečia sú typické podoby *stredok* (Markuška, o. Rožňava), *štedok* (Porúbka, Bunkovce, o. Sobrance) a *stredok* (Dobšiná, o. Rožňava; Batizovce, o. Poprad; Jaklovce, o. Gelnica; Sedlice, o. Prešov), *štedek* (Mokroluh, o. Bardejov), *sredok* (Nižná Šuňava, o. Poprad). Na západnom Slovensku sa získali aj predponové podoby *prostridek* (Moravský Ján, o. Malacky; Komjatice, o. Nové Zámky), aj v spojení *prostrédek stromu* (Semerovo, o. Hurbanovo).

V SESS vo výkladoch slova *stred* a *srdce* zisťujeme, že pochádzajú „od rovnakého koreňa“ a „srdce sa považovalo za stred tela“ (Králik, 2015, s. 559). V materiáli získanom pre ASJ 4 sa na strednom Slovensku ako pomenovanie pre „dužinatý stred kmeňa“ zachytila na Orave v severo- i južooravských nárečiach a v severonitrianskych nárečiach podoba *srce* (Čimhová, o. Trstená; Krivá, o. Dolný Kubín; Liešťany, o. Prievidza). Na západnom Slovensku sa podoba *srco stroma* (Ivanka pri Dunaji, o. Bratislava) vyskytla v modranských nárečiach. Bežnejšie sa pomenovanie *srdco* v príslušných fonetických variantoch zachytilo na východnom Slovensku. Podoba *šerco* (Výšné Repaše, o. Levoča; Henclová, o. Spišská Nová Ves; Richnava, Prakovce, o. Gelnica; Široké, o. Prešov; Červenica, Šarišské Dravce, Torysa, Kamenica, o. Sabinov; Miňovce, o. Stropkov) a *šerco* (Jaklovce, o. Gelnica; Novosad, o. Trebišov) sa zaznamenala v spišských, šarišských a zemplínskych nárečiach. V juhozápadošarišských nárečiach ju použili aj v zdrobnej forme *serdečko* (Hrabkov, o. Prešov).

S centrálnym postavením jadra alebo stržňa je spojené pomenovanie *duša*. Odvodzuje sa od rovnakého koreňa ako slovo *duch* a to súvisí so slovom dýchať. „Použitie typu *ľudská duša* súvisí s predstavou o nositeľovi života, ktorý uniká s posledným vydýchnutím...; odtiaľ i významy...‘vnútorná časť niečoho‘...“ (Králik, 2015, s. 139). Význam „mäkká výplň rastlinnej byle a pod., dreň“ osobitne ako ľudový alebo regionálny vyčleňuje aj Slovník slovenského jazyka a SSSJ.

Slovo *duša* sa v skúmanom význame vyskytlo v západoslovenskom makroareáli v záhorských, trnavských a severotrenčianskych nárečiach, zo

stredného Slovenska v liptovských a z východného Slovenska v spišských, šarišských a abovských nárečiach v týchto konkrétnych lokalitách: Rozbehý (o. Senica), Križovany nad Dudváhom, Brestovany (o. Trnava), Rosina (o. Žilina), Bobrovník (o. Liptovský Mikuláš), Žehra (o. Spišská Nová Ves), Župčany (o. Prešov), Nemcovce (o. Giraltovce), Záhradné (o. Prešov), Nižná Hutka (o. Košice).

V SSN sa slovo *duša* vo význame „mäkká časť rastlinnej byle“ spracúva ako 8. význam. Je doložené jasnými a výstižnými dokladmi: *Duša, to je stret stromu, takuo rietko* (Pukanec, o. Levice); *Gbezová duša sa lachko višparchala* (Brestovany, o. Trnava). Doklad z Dolnej Súče s lexikalizovaným spojením *čierná duša* sme už uviedli pri jadrovom dreve stromu.

Ak niekomu bije srdce a dýcha, je považovaný za živého. Hoci sú pre ASJ nasledujúce pomenovania pre „dužinatý stred kmeňa“ zachytené iba ako jednotlivé výskyty, predsa tak významne súvisia s touto skupinou pomenovaní, že ich nechceme obísť. Na strednom Slovensku sa zaznamenalo pomenovanie *živuot stroma* (Tajov, o. Banská Bystrica) a na jazykovo i nárečovo zmiešanom území so západoslovenským nárečovým typom zasa formálne adjektívna podoba *živé* (Hody, o. Galanta).

Na záver tejto časti spomenieme ešte dve pomenovania, s ktorými sme sa už stretli pri tvrdom strede stromu. Prvým z nich je *červeň*. Ak prijmeme údaje získané pre ASJ 4, tak sa rozšíri areál výskytu slova vo význame „stredová časť kmeňa stromov“ z gemerských aj do južnej časti pohronských nárečí: *červeň* (Gondovo, o. Levice), ale aj východošarišských a užských nárečí: *červíň* (Okruhlé, o. Giraltovce; Ladomirová, o. Svidník). Najmä ak nebudeme veľmi klásť dôraz na rozdiely medzi jadrom a stržňom. V obci Vyšné Remety (o. Sobrance) však tento rozdiel informátor potvrdil. Na pomenovanie pevného stredu stromu, konkrétne duba, použil slovo *červíň* a ako odpoveď na otázku, ako sa volá „dužinatý stred kmeňa“, uviedol slovo *jadro*.

Aj slovo *jadro* sme už spomenuli ako pomenovanie stredovej najtvrdšej časti stromov. Pri dotazníkovom výskume pre lexikálny zväzok ASJ sa zaznamenalo v 20 lokalitách ako odpoveď na otázku, ako sa označuje „dužinatý stred kmeňa“. Môže tu ísť o prípad nepochopenia otázky alebo nerozlišovania medzi drevinami s jadrom a so stržňom. V každom prípade má slovo *jadro* opodstatnenie ako pomenovanie stredu stromu. Vyskytuje sa miestami na strednom (na Orave, v Tekove, vo zvolenských a v gemer-

ských nárečiach) a východnom Slovensku (v šarišských a zemplínskych nárečiach a tiež v oblasti užských nárečí), na západnom Slovensku je zastúpené vo viacerých juhozápadoslovenských nárečiach (v záhorských, trnavských, považských, stredonitrianskych). Doložené je v príslušných fonetických variantoch: *jadro* (Jur pri Bratislave, o. Bratislava; Dolný Hričov, o. Bytča; Stožok, o. Zvolen; Župkov, o. Nová Baňa; Malcov, Dlhá Lúka, o. Bardejov; Chotča, o. Stropkov; Vyšné Remety, o. Sobrance); *jád-ro* (Brodské, o. Skalica; Koválov, Sobotište, o. Senica; Plavecký Mikuláš, Kostolište, o. Malacky; Karlova Ves, o. Bratislava; Igram, Častá, o. Modra; Tvrdomestice, o. Topoľčany; Lančár, o. Piešťany; Slatinka nad Bebravou, o. Bánovce nad Bebravou; Kameňany, o. Revúca; Betliar, o. Rožňava) a *jäd-ro* (Osádka, o. Dolný Kubín).

Etymológia slova je síce bez jednoznačného výkladu, no ponúka niekoľko možných vysvetlení. Praslovanská rekonštruovaná podoba je **ędro*. Výklad predpokladajúci, že nosovka **ę* je indoeurópske **en* značiace „v, vnútri“ a druhá časť slova **-dro* je od indoeurópskeho **deru-*, **dr(e)u* „strom“, teda *jadro*, „čo je v strome, vnútri stromu“ (Králík, 2015, s. 238) vedie k významovému prepojeniu so slovami súvisiacimi s centrálnym umiestnením jadra aj stržňa. Tým sme sa venovali v tejto časti príspevku. Uvádzajú sa aj iné výklady. Jeden z nich predpokladá, že ide o odvodeninu od indoeurópskeho **oid-* „nafukovať sa“ (Králík, 2015, s. 238). Tu je azda aj sémantické spojenie so skupinou pomenovaní, ktorej sa budeme venovať v nasledujúcej časti.

Opäť sme sa presvedčili o tom, že ľudia sú so stromami spätí osobitým spôsobom a výrazne sa to prejavuje aj v pomenovaniach častí stromu. Pre ľudí, ktorí majú stromy v srdci, je isto zaujímavé, že aj stromy môžu mať vnútri vo svojom strede srdce.

LITERATÚRA

ASJ 4 – Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy. Zost. A. Habovštiak. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

Archívne fondy a kartotéky nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV v Bratislave.

BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán et. al. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

HUDEC, Ivan: Báje a mýty starých Slovanov. Bratislava: Veda 2019. 144 s.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda – JÚEŠ SAV 2015. 704 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

KREMER, Bruno P.: Stromy. 2. vyd. Bratislava: Ikar 2003. 288 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

NIŽNANSKÝ, Jozef R. – PALKOVIČ, Konštantín: Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia. In: Dejiny Trnavy. Zost. J. Šimončíč – J. Watzka. Bratislava: Ikar 1988.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.

Slovník slovenského jazyka. II. L – O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1 087 s.

Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1 066 s.

Slovník slovenských nárečí. III. P (poza) – R. Ved. red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

KLINKO, Peter: Časy cechov a remesiel. Dostupné na <https://www.pukanec.sk/casy-cechov-a-remesiel.html>.

ZUBČEK, Vladimír: Atlas drevín. Dostupné na <https://www.atlasdrevin.sk/sk/clanok/53-zaklady-nauky-o-dreve-rozdelenie-drevin-podla-vnutornej-struktury-dreva>.